

PROJEVY MOCI V PAMĚTI OPTIKOU MICHELA FOUCAULTA

Martina Palečková Tauberová

*Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni
martaube@ksa.zcu.cz*

Manifestations of Power in Memory through the Lens of Michel Foucault

Abstract—Based on the framework proposed by Michel Foucault, this article explores the role of power relations in the constitution of memory. It analyses the data provided by four interviewees in narrative and semi-structured interviews, identifying the obvious and less-obvious manifestations of power in their memories. All the interviewees reside and have spent most of their lives in the Tachov region of the Czech Republic (which is a Czech-German borderland area special in its culture, geography and history) and can thus be considered integral parts of this specific environment.

Keywords—everyday life; Czech-German borderland; memory; narration; power

„Společnost ‚bez mocenských vztahů‘ je pouhá abstrakce.“ (Foucault 1996, 220)

ÚVOD

H LAVNÍM tématem textu je moc, resp. různé podoby moci odrážející se v paměti jedinců, kteří doposud zůstávali bezejmennými jedinci naší společnosti. Téma a výsledky textu vycházejí z širšího výzkumu individuální a kolektivní paměti obyvatel tachovského pohraničí cíleného na každodenní život obyvatel na pozadí velkých událostí regionu druhé poloviny 20. století.¹ Záměrem je zachycení malých dějin v podobě „životních příběhů obyčejných

lidí“ odehrávajících se na pozadí dějin velkých. Výzkum, jímž byla získána data pro tvorbu tohoto textu, je pojat jako tzv. domácí etnologie, neboť se provádí v místě, které je prostorovou i kulturní součástí České republiky, a je zacílen na moderního člověka v komplexní společnosti.

Cílem tohoto článku je na vybraných příkladech ukázat, jak za pomoci Foucaultova odkazu lze analyzovat a interpretovat zjevné a nezjevné projevy moci nalezené ve vzpomínkách informátorů, u nichž se předpokládá vliv na utváření jejich životů, postojů, názorů a vztahů promítajících se do každodenní žité reality prostředí, které je obklopovalo a obklopuje. K demonstrování tohoto cíle byly autorkou vybrány úryvky z narácí čtyř zvolených informátorů, u nichž jsou identifikovány a interpretovány významné charakteristiky veřejných i soukromých mocenských vlivů uchovaných v paměti těchto lidí žijících celý život či jeho podstatnou část na dnešním území Tachovska. V intencích hermeneutického přístupu spočívajícím ve zvolené metodologii je projevena snaha o porozumění a následnou adekvátní interpretaci zkoumaného fenoménu (Schneegg 2015, 21–53), kterým jsou zejména nezjevné projevy moci v paměti. Jedná se o projevy moci přímo nevyjádřené, často neuvědomované, které je nutné hledat tzv. „mezi řádky“. Vzhledem k tomu, že porozumění sdělení druhého člověka se odvíjí od rozpoznání komunikačního záměru mluvčího, přičemž závisí na znalosti kulturního kontextu takového sdělení, je v rámci prováděných rozhovorů a jejich následné analýze využito předpokladů inferenční strategie v komunikaci (Hájek 2014, 44–45).

¹ Předložené výsledky jsou dílčím výstupem výzkumu probíhajícího v rámci doktorského studia a disertační práce Marty Palečkové Tauberové s názvem *Každodennost a moc v paměti obyvatel Tachovska* na Katedře antropologie FF ZČU v Plzni.

MOC, PAMĚŤ A KAŽDODENNOST

Hlavní teze článku vychází z pojetí moci inspirovaného poststrukturalistou Michelem Foucaultem, jenž moc obecně vnímá jako „antropomorfního činitele, který existuje v mnoha tvarech a formách a přichází z mnoha směrů“ (Kurtz 2001, 29). Toto pojetí předpokládá nerovnosti ve struktuře lidských vztahů a v interakcích. Moc zde neznamená „nějaký prvotní a základní princip moci, který ovládá celou společnost včetně jejích individuálních prvků; znamená to však, že na základě této možnosti působit na jednání ostatních, kterou lze rozšířit na každý společenský vztah, jsou různé formy moci definovány rozličnými projevy individuální nerovnosti, cílů, instrumentálního vybavení, jímž vládeme my, jímž vládou jiní, různými formami institucionalizace, částečné či globální, a více či méně reflektované organizace. Formy a specifická místa „vlády“ jedněch nad druhými jsou v dané společnosti mnohé; překrývají se, kříží, omezují a někdy ruší, jindy se posilují“ (Foucault 1996, 222).

Prostřednictvím textové analýzy je prováděna analýza kontextu promluv a významů zjevného i nezjevného projevu moci (politické, institucionální, sociální, kulturní, genderové aj.) a mocenských vztahů reflektujících se ať vědomě či nevědomě ve vzpomínkách. Mocenské vztahy, o nichž autorku inspirující Michel Foucault hovoří spíše než o moci, jsou zakořeněny v sociální struktuře společností, v nichž jsou jedinci, které označuje jako „subjekty“, svobodní a mohou tak tuto mocenskou strukturu vnímat a vzdorovat jí. Mocenský vztah je pak způsob jednání, které nepůsobí na ostatní přímo, ale na jejich vlastní jednání. Moc dle tohoto pojetí představuje vztah mezi jednotlivci, který je součástí naší každodenní zkušenosti. V dramaturgii lidských životů ji lze v různých obměnách a nuancích pocítit ve všech úrovních vztahů mezi lidmi. Samotný výkon moci je způsob jednání, jímž jedni působí na druhé, resp. na jejich možná jednání (ibid., 195–222).

Michel Foucault ve své knize *Myšlení vnějšku* rozlišuje mezi třemi typy mocenských vztahů – kapacitou předmětů, mocenským vztahem mezi jednotlivci a vztahem komunikace, z nichž je pro tuto práci podstatný pouze

mocenský vztah mezi jednotlivci,² který je rozšířen o mocenský vztah mezi jednotlivcem a různými formálními institucemi,³ v nichž lze nalézt nerovnosti při uplatňování moci v rámci lidské interakce. Michel Foucault, ačkoliv nepředkládá konkrétní metodické postupy, navrhuje, aby se při analýze mocenských vztahů zkoumal systém diferenciací, typy cílů, modality prostředků, formy institucionalizace a stupně racionalizace. Do systému diferenciací Foucault řadí rozdíly vyplývající z práva, tradice, ze společenského, ekonomického, jazykového, kulturního postavení, z dělby práce, ze vzdělání apod. Pro mocenský vztah představují rozdíly jak jeho podmínku, tak jeho účinek, dovolují působit na jednání druhých.⁴ Jediné či instituce působící na jednání druhých sleduje určité typy cílů. Ty vycházejí z volby priority takového působitele. Může se jednat o zisk, funkci, profesi, získání či udržení si privilegia, prosazení se jako autority aj. Modalitu prostředků lze chápat jako prostředek, jímž je moc vykonávána, např. určitým druhem násilí (fyzickým, psychickým), řečí, jazykem, ekonomickou nerovností, konkrétním dohledem či kontrolou. Procesem institucionalizace ustálené formy chování, hodnot, role, představy společnosti jsou dalším bodem Foucaultem navrhované analýzy mocenských vztahů. Do této analytické kategorie je možné zařadit různé společenské stereotypy vyplývající z tradice, právní struktury, zvyku, módu, z hierarchie atd. S výkonem moci jsou pak spojeny stupně racionalizace zahrnující stupeň účinnosti nástrojů, jistoty výsledků s ohledem k vynaloženým nákladům při jednání v poli možností, které jsou vždy nějakým způsobem omezené (ibid., 220–221). Posledním bodem se tento článek nebude blíže zabývat, neboť souvisí víceméně s konceptem hry,⁵ což si zaslouží samostatné rozvedení a publikování. V analýze rozhovorů a dalších písemných podkladů jsou zohledněny rozdíly, které hrají mnohdy podstatnou roli v zákulisí nerovných/mocenských

² Vztah mezi jednotlivci je chápán jako neformální instituce, které interagují bez právního ukotvení (př. vztahy sousedské, partnerské, rodinné aj.)

³ Mezi formální instituce jsou řazeny stát, školství, zdravotnictví, manželství aj.

⁴ Existuje zde podobnost se symbolickým kapitálem, o němž pojednává Pierre Bourdieu (1998).

⁵ Autorem konceptu hry je F. G. Bailey (2001).

vztahů, abstrahovány formy institucionalizace, zhodnoceny prostředky, jimiž je konkrétní moc vykonávána, a odhadovány určité cíle.

Předmětem zkoumání je paměť, která je běžně rozlišována do dvou kategorií, které se vzájemně ovlivňují, a to na paměť individuální a kolektivní. Zde je však zacíleno na tzv. kulturní paměť, jež je druhem paměti kolektivní, resp. sociální (Mücke a Vaněk 2015, 126–128), která se pojí s principem vzpomínání odhalujícím sociokulturní rozměr života jedince, v jehož kontextu, ve spojitosti se současnými znalostmi a potřebami jedince, se utváří selektovaná minulost a tedy i individuální vzpomínky (Erll a Nünning 2008, 3–6). Paměť je odhalována v rámci autobiografických vyprávění pamětníků a v řadě případů též konfrontována za pomoci dostupných archiválií. Podobným způsobem přistupují k výzkumu tématu paměti ve vazbě na identitární vztahy či minulost i další autoři (např. Burzová Luptáková et al. 2013; Kapusta 2011).

Vyprávění lidí o svých životech a vyprávění ze života se vztahují k tzv. kultuře všedního dne. „Vyprávění je kulturní technikou, která činí minulé uchopitelným a pochopitelným tím, že je sdělováno to, co je považováno za zajímavé a důležité, tedy hodné pro další předávání, čímž vedle osobnosti člověka odráží sociální realitu a podává informace o určitém kulturně sdíleném kontextu daného prostředí a určité kulturně podmíněné verzi světa. Vyprávěč vypráví o tom, co má pro něj nějakou hodnotu, je tím osobně zasažen, identifikuje se s tím, co vypráví. Vyprávění tak lze považovat za relevantní pramen pro analýzu osobní a kolektivní identity.“ (Lozoviuk 2005, 30) Uvedená citace implicitně postihuje skutečnosti, jež tento text bere na zřetel a s nimiž počítá. Inspiraci k jejich výkladu lze nalézt v teorii rekonstruktivní funkce lidského myšlení od George Herberta Meada, který již v roce 1936 ve své knize *Movements of Thought in the Nineteenth Century* hovořil o lidské schopnosti neustálé rekonstrukce událostí z vlastního hlediska (Mead 1936, 417). Jiří Šubrt tuto myšlenku rozvíjí a vysvětluje. Minulost nezůstává konstantní. Člověk jakožto „jednající tvor s přílivem nových zkušeností reformuluje minulost z hlediska přítomnosti“ (Šubrt 2012, 31). Tuto pozici podepírá i další citace, její-

miž autory jsou naši orální historikové Pavel Mücke a Miroslav Vaněk (2015, 134): „každé vyprávění je rekonstrukcí minulosti z dnešního pohledu, v němž se prolínají naše současné a minulé postoje“. Navzdory problémům selektivity, zapomínání, zkreslení a transformace vjemů a vzpomínek (ibid., 133), nepředstavují tyto podmínky v analýze moci žádnou obtíž, naopak. Ve změně vysloveného a tedy i vzpomínaného se odráží jev, který je zde rozkrýván a který lze kvalifikovat jako nezjevný projev moci. Reformulace událostí, postojů, názorů, prožitých zkušeností je proces, jenž se děje vědomě i nevědomě. Jejich reinterpretace odráží sociální realitu a vlivy působící na tento obrat. Tedy včetně fenoménu moci.

Pouze okrajově bude zmíněno, co již bylo jiným výše citovaným autorem nastíněno, a to že během vyprávění dochází vyprávějícím také k upevňování celistvého obrazu o jeho osobní identitě formou narativní evaluace. „Velké příběhy jsou reprezentací světa a představují jakési ‚hotové‘, ‚dokončené‘ identity, zaujímající určité místo v jeho rámci. Malé každodenní příběhy naopak umožňují lépe postihnout samotný proces utváření identity, neboť právě v těchto malých příbězích jsou identity průběžně utvářeny, vyjednávány, využívány a testovány.“ (Mlynář 2014, 220–234) O identitě, ačkoliv není tématem této práce, tu a tam bude řeč. Pojí se totiž se způsobem vyprávění, které je v této práci stěžejní, a to s vyprávěním autobiografickým. V tomto druhu vyprávění se protínají osobní i kolektivní identity a lze tedy dovodit, že s autobiografickou pamětí je to zrovna tak, tedy že obsahuje stopy osobní i kolektivní paměti (ibid., 228). Mimochodem je přímým nástrojem metody orální historie, která je svým kvalitativním charakterem nejbližší metodám etnologického zkoumání člověka a všeho, co s ním souvisí. Orální historie reflektuje každodennost a individuální prožitky a zkušenosti opomíjených vrstev společnosti, zabývá se dějinami psanými „zdola“ (Mücke a Vaněk 2015, 19). Autobiografická paměť je specifický systém lidské paměti, který se objevuje již v průběhu raného dětství, zahrnuje všechny události, zkušenosti a prožitky související s vlastním já, utváří se v určitém sociálním a kulturním prostředí a aktivuje se v momentě, kdy je vyprávěn vlastní

život / životní příběh. Tato paměť je osobní, neboť zahrnuje životní historii jednotlivce. Je však zároveň závislá na sociálních vztazích a lingvistických praktikách, neboť byla určitým způsobem socializována a je tedy součástí kulturního dědictví. V důsledku toho se autobiografická paměť liší podle jednotlivce a rovněž kultury (Hessenberger 2013, 27). Kulturně diverzní příhraniční region Tachovska nabízí příležitost prostřednictvím autobiografické paměti poodhalit osobní i kulturní specifika i kolektivně sdílené vzorce chování a významy.

TACHOVSKO – VÝZKUM KAŽDODENNOSTI A PAMĚTI

Zkoumanou lokalitou je současné území Tachovského okresu, kdy se jedná o česko-bavorskou pohraniční oblast, dříve známou jako Sudety, která byla po 2. světové válce výrazně proměněna skladbou obyvatel. S válečným odsunem převážně části „českých Němců“ z této oblasti na západ do Německa, který v hlavní vlně v podobě organizovaného odsunu probíhal na Tachovsku až do listopadu roku 1946,⁶ již současně docházelo k postupnému osidlování tohoto pohraničí českými obyvateli z vnitrozemských oblastí Čech, občany ze Slovenska, ale též reemigranty z Polska, Ukrajiny, Rumunska a Maďarska. Některé obce byly na Tachovsku dosídleny až v roce 1947 a mnoho obcí tohoto pohraničí též postupně zcela zaniklo, např. obec Jedlina (viz Kolektiv autorů 1990; Kolektiv autorů FF ZČU 2014; Valášková a Uherek 2006). Po roce 1948 v souvislosti s mezinárodními dopady studené války docházelo k šíření ideologie, vytváření společného nepřítelů a tedy k výrazné militarizaci společnosti a s tím související zvýšené ostraze hranice. Právě v oblasti pohraničí, jako je Tachovsko, se z důvodu blízkosti železné opony nacházely základny pohraniční stráže a vojenských kasáren. Politický systém tehdejšího

Československa byl ovlivněn dobovou propagandou, která zasahovala nejen do hospodaření státu, ale i do každodenního života lidí. Lidé odkudkoliv usídlení na Tachovsku, ačkoliv se tato oblast vyznačovala méně úrodnou půdou, byli soustředěni převážně v zemědělské produkci a pro hojný výskyt lesů též v lesním hospodářství. S postupným rozvojem kolektivizace se zde zakládala JZD, která byla později nahrazena správou Státních statků. Rovněž se na mnoha místech regionu prováděla těžba uranu. Do každodennosti obyvatel na Tachovsku samozřejmě zasáhly další historické události jako např. rok 1968, rok 1989, včetně let polistopadových a současných. Všechny politické i apolitické instituce svou přítomností a působením měly možnost ovlivňovat každodenní život obyvatel, zasahovat do jejich domácností, sousedských i rodinných vztahů. Toto historické pozadí lidských životů je myšleno jako takzvané velké dějiny.

Jádrem tohoto článku a celého etnografického výzkumu je reminiscence zachycující životní příběh jedince, zde chápaný jako malé dějiny. Data byla získána metodou narativních a semistrukturovaných rozhovorů s pamětníky a pamětnicemi ve věku 70 let a výš žijícími celý nebo většinu svého života na vsích či ve městech nalézajících se na území dnešního tachovského regionu, kteří jsou různého vzdělání, profesí, sociálních rolí a původem z různého sociokulturního prostředí (čeští Němci, reemigranti, Češi, Slováci). Informátoři byli vyhledáváni na základě osobní a místní znalosti výzkumnice, za pomoci představitelů církve a zaměstnanců obcí a především metodou snowball sampling method (nabalování sněhové koule),⁷ kdy informátoři doporučili někoho známého, o němž věděli, že je v obdobném věku jako oni a splňuje kritéria typu výběru informátorů. S ostatními, ale i se zde vybranými informátory byly prováděny nejprve opakovaně narativní a později semistrukturované rozhovory. Nashromážděná data vzešlá ze svévolného vzpomínání tvoří stěžejní materiál pro analýzu kontextu. Semistrukturované rozhovory nejenže snižují počet dalších návštěv, ale formou již připravených konkrétních otázek

⁶ Informace nalezená v archivních záznamech ke zkoumané oblasti v SOkA Tachov, ONV TC. Odsun Němců z Tachovska nalezen též v záznamech SOkA Tachov, MěNV Tachov, Pamětní kniha města 1. díl. Tématem odsunu Němců se ve své knize *Odsun Němců z Československa 1945–1947* (1991) a též zejména v 2. dílu několikavazkové publikace *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951* (2011, zde jakožto spoluautor A. Von Arburga) zabývá též český autor Tomáš Staněk.

⁷ Jedná se o nepravděpodobnostní typ výběru informátorů v sociálněvědním výzkumu nazývaný též výběr řetězový (Toušek 2012, 53).

umožňují informátorovi na ně opět volně odpovídat a výzkumníkovi současně získat kontrolu nad případným dalším odkláněním se od tématu (Bernard 2006, 210–212). Po celou dobu bylo postupováno dle etických zásad spočívajících v informovanosti informátorů o výzkumu před zahájením rozhovorů, ve vyžádání jejich souhlasu s provedením rozhovorů, v zachování anonymity, trvá-li si na ní informátor, apod. I v případě, že informátor nemá problém s publikováním a souhlasí se zveřejněním svých údajů, je v tomto článku z důvodu ochrany soukromí informátorů a zachování diskrétnosti,⁸ použito pouze první písmeno jména informátora a jiné, jen velice nezbytné, údaje. Rozhovory byly nahrávány na soukromý diktafon, příp. nesouhlasil-li informátor se zvukovým záznamem jeho vyprávění, byl rozhovor zaznamenáván klasickým způsobem tužkou na papír.

Je bráno na zřetel, že vyprávění a výpovědi pamětníků jsou ovlivněny řadou faktorů. Jedním z nich je pozice výzkumnice jakožto prvku narušujícího svou přítomností každodenní chod životů informátorů, dalšími nejednoznačnost a zkreslenost vyprávěných příběhů, které jsou důsledkem proměn obrazů sociálních a osobních v čase a prostoru, a selektivita paměti, která z hlediska vzpomínání považuje některé aspekty života za nepodstatné, a tak je nevyjádří či naopak z potřeby zachování sebeucty je přetváří v charakterní příběhy. „Egocentrické zkreslování pasuje vyprávějího do role buď malého či naopak velkého svědka, sděluje a zdůrazňuje pouze ty zážitky, o kterých se domnívá, že jsou [v ohledu k historickému a sociálnímu vývoji] podstatné.“ (Mücke a Vaněk 2015, 134–135) Člověk má tendence vyprávět příběh v posloupném časovém sledu, a to i proto, aby zdůvodnil, jak a proč se dostal do současné pozice (ibid.). Má zálibu v celistvých uzavřených příbězích a události tak odhaluje souhrnně, zjednodušeně a zkresleně (Taleb 2007, 31). Při rozhovorech si bylo všimáno slovního projevu, zvolených výrazů, intonace, odmlk, přeskakování ve vyprávění, mlčení, nevyslovení, emocí, výrazu tváře, pozice a pohybu těla apod. Za účelem předcházení nepravd bylo pracováno s relevantními

historickými prameny, pokud byly k dispozici, které byly následně konfrontovány s výpověďmi informátorů. Všechny uváděné díly výzkumné mozaiky dotváří obraz osobnosti informátora a poodkrývají skryté významy, s nimiž bylo pracováno v následné analýze a interpretaci. Současně bylo do určité míry využito též kvalitativní metody zúčastněného pozorování oslovených informátorů, kteří byli původními starousedlíky nebo dosídlenci, za účelem dokreslení historického pozadí nejen zkoumané lokality.

Snahou této práce je svým dílem, vycházejícím ze zde prezentovaného teoretického předpokladu, přispět do širší debaty odvíjející se od doposud získaných poznatků z výzkumů realizovaných ve specifickém kulturním prostředí Tachovska a tímto specifickým způsobem navázat na nedávné studie o bádáném regionu, které byly orientované kupříkladu na vztah krajiny a člověka, z nichž vzešla publikace z roku 2014 s názvem *Tachovsko: krajina v paměti/paměť v krajině* (Kolektiv autorů FF ZČU 2014)⁹ či populárně naučné dvojjazyčné dílo z roku 2018 s názvem *Tachovská kuchařka receptů, příběhů a vzpomínek / Tachauer Kochbuch der Rezepte, Geschichten und Erinnerungen* (Fatková et al. 2018),¹⁰ v němž se výzkumnice zabývají souvislostmi mezi pamětí a jídlem jakožto kulturním prostředkem v utváření kolektivní identity a sociální soudržnosti.

ANALYTICKÝ KORPUS

Data získaná transkripcí nahraných rozhovorů s informátory a v podobě archivních záznamů představují informativní materiál o zkoumané sociální realitě naplněné významy. Transkripce rozhovorů je doslovná (Hendl 2005, 207–208). Přepisem zvukového záznamu byly vyprodukovány texty, jež byly následně podrobeny analýze. Zúčastněné pozorování bylo průběžně formou poznámek zaznamenáváno na papír

⁹ Výzkum je počinem akademických pracovníků a studentů Katedry antropologie a Katedry archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni.

¹⁰ Mezi autorky se řadí Mgr. Andrea Königsmarková, Ph.D. z Katedry germanistiky a slavistiky FF ZČU v Plzni, Mgr. Gabriela Fatková, Ph.D. a PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., obě z Katedry antropologie FF ZČU v Plzni.

⁸ Některé narátorem popisované životní příhody a situace jsou velice citlivé.

a z něj následně přepsáno rovněž v textové podobě do textového editoru v soukromém počítači autorky. Kvalitativní data sesbírána metodou zúčastněného pozorování a formou rozhovorů a následně převedená do textu nazýváme etnografickými daty. „Při analýze etnografických dat nepostupujeme podle přesně daného algoritmu.“ (ibid., 238) To umožňuje zvolit si vlastní postup při jejich analýze a vytvořit systém kódování informací do jednotlivých témat a jejich kategorií, příp. podkategorií a dalších analytických podstupňů (Bernard a Ryan 2010, 53–62; Hendl 2005, 207–212). Vlastní kódování proběhlo mechanicky. Kódováním významů v textu byla vytvořena dvě hlavní analytická témata: zjevné a nezjevné projevy moci. Obě témata byla dále rozčleněna do kategorií představujících typy institucí působících na vzájemná jednání jednotlivců nebo skupin – kategorie genderová, institucionální, kulturní, politická, rodinná, sociální. Kategorie jsou ve vzájemném kontextuálním souladu s konkrétním tématem, k němuž jsou přiděleny a významově se s ním shodují. Interpretace se poté odvíjí od významu nalezeného v obsahu textu. Současně je doprovázena interpretací některých Foucaultem navržených bodů analýzy mocenských vztahů.

V navazující části textu uvedené citace z rozhovorů tří informátorek (dvou reemigrantek z Rumunska, jedné rodilé české Němky) a jednoho informátora (Čecha narozeného na Tachovsku) byly z celkového množství rozhovorů prováděných v rámci širšího výzkumu s celkem 33 informátory¹¹ vybrány proto, že reprezentují dle klíčových kritérií zkoumanou skupinu (zejm. dle věkových kritérií, místa původu, genderu, délky pobytu na současném území Tachovska).

Redefinované vzpomínky vybraných pamětníků odhalují dnes uvědomované, ale i neuvědomované mocenské vztahy, které se staly nejen součástí jejich každodenního života, ale též prostředí, které je obklopovalo. Zjevné a nezjevné projevy moci odhalované v paměti informátorů jsou jednoznačně spjaty též s určitým územím, v němž se vybraní informátoři rodili, žili a nejpravděpodobněji budou i umírat. Jejich paměť a vzpomínky jsou provázány s prostorem, v němž se utvářely kolektivně

(intersubjektivně) sdílené významy (Halbwachs 2009, 200).

První vybranou informátorkou je paní M. z Lesné, která se narodila v roce 1930 poblíž města Tarna Mare v současném Rumunsku. V roce 1947, když jí bylo 17 let, se se svými rodiči, sourozenci a dalšími příbuznými přestěhovala do západočeského pohraničí, konkrétně do obce Lesná, kde poté žila se svým manželem z Rumunska a dětmi, které se zde narodily. V Lesné pracovala převážně v lesnictví. V době poskytování rozhovoru jí bylo 88 let. Kontakt na ni byl získán za spolupráce tamního obecního úřadu. Další informátorkou je paní A. z Lesné. Narodila se v roce 1925 rovněž poblíž města Tarna Mare na území současného Rumunska. Se svými rodiči přijela osídlit pohraničí v roce 1947, kdy jí v té době bylo již 22 let. V té době již byla vdaná, manžel po vykonání povinné základní vojenské služby její odchod z Rumunska následoval v roce 1949. Její rodina měla v Rumunsku hospodářství a v Lesné rovněž pracovali v zemědělství a v lesnictví. V době poskytování rozhovoru jí bylo 93 let. Kontakt na ni byl získán za strany tamního obecního úřadu. Paní H. z Třemešné se narodila v roce 1938 v Tachově, její matka i prarodiče se narodili v Souměři, resp. Zummern na Tachovsku. Po několik generací žilo a hospodařilo její příbuzenstvo jakožto německy mluvící obyvatelé na území dnešního Tachovska, v bývalých Sudetech. Na podzim roku 1946 celá její rodina byla nucena jen s osobními věcmi opustit svůj domov a odtud byla převezena do sběrného střediska v Tachově vytvořeného za účelem řízeného odsunu německého obyvatelstva za hranice. Jejich odsun nebyl realizován a po šesti týdnech se vrátili zpět do Souměře. Později se přemístili do, o několik kilometrů vzdálenější, osady na Tachovsku zvané Orlov. Ve svých 16 letech se vdala za muže, jehož rodiče přišli dosídlit pohraničí ze Slovenska. Od 16 let doposud žije v Třemešné. V době provádění rozhovoru jí bylo 79 let. Kontaktována byla osobně ze strany výzkumnice, která si ji pamatovala z dětství. Posledním zde uváděným informátorem je pan J. z Tachova, který se v Tachově v roce 1948 narodil poté, co se tam jeho rodiče v rámci akce osídlování pohraničí přestěhovali. Otec pocházel ze Šumavy

¹¹ K tomu srov. pozn. 1.

a matka z Havlíčkova Brodu. Pan J. se vyučil v Plzni jako malíř pokojů a poté své řemeslo uplatnil u Jáchymových (uranových) dolů na Tachovsku. Oženil se se svou sousedkou z dětství, která se svými rodiči přišla z Plzně do Tachova v roce 1948. Celý život žije v Tachově. V době provádění rozhovoru mu bylo 70 let. Kontakt byl získán přes známého výzkumnice. Vybrané osoby v sekundární linii zájmu této práce reprezentují vzorek původní, osidlující i části reemigrantské kulturní diverzity obyvatel poválečného tachovského regionu. Nepoměr v zastoupení žen a mužů je v souladu s obecnou statistikou, kdy muži se dožívají nižšího věku než ženy.¹² Muž informátor je zde spíše reprezentativním vzorkem.

ZJEVNÉ A NEZJEVNÉ PROJEVY MOCI

V paměti informátorů se reflektují aspekty moci, které formou vyprávění životních příběhů, různých prožitků pro ně z různých příčin důležitých událostí a situací vyplouvají na povrch a pomáhají pochopit sociální realitu určitého prostředí. Na příkladu zde uvedených citací celkem tří informátorek a jednoho informátora, kteří jsou citováni s klíčovými atributy,¹³ budou interpretovány vybrané mocenské vztahy rozdělené do hlavních témat, kategorií této práce. Přitom není opomíjeno „o čem se vypráví a o čem nikoliv, jak je vyprávění o zvoleném tématu utvářeno, jaké prvky v rámci tématu jsou zdůrazněny či potlačeny“ (Mlynář 2014, 228).

Zde předložené citace autobiografického vyprávění dokládají příklady zjevných a nezjevných projevů moci (mocenských vztahů), které se odrážejí ve vzpomínkách vybraných informátorů. Zjevné projevy moci jsou chápány jako přímo působící nebo přímo vyjádřené, převážně uvědomované vyprávějícím pamětníkem. Nezjevné projevy moci naopak jako nepřímo působící nebo jen nepřímo vyjádřené, často až neuvědomované ze strany vyprávějího. U citací jsou uvedeny údaje osobního rázu pouze v nezbytně nutném rozsahu, a to pouze v případě, že jsou potřebné k pochopení celého kontextu konkrétní interpretace.

„Vdávala jsem se skoro, tatínek pospíchal. Báł se, že zůstanu stará pana. [...] Co vybrali, to jsem musela vzít. Kdybych byla řekla, že nechci, tak to by mě tatínek. . .“ (paní M. z Lesné, 88 let, pův. z Rumunsku)

První citaci paní M. z Lesné lze interpretovat v kontextu zjevné moci kulturní, avšak též v mocenském vztahu genderovém a rodinném. Vyjadřuje moc v typickém weberovském duchu, kdy dcera je nástrojem, o němž, dokonce i o jejím budoucím manželovi, dle tradice rozhoduje otec. Je zde patrný androcentrismus a moc v podobě strachu z mocensky vlivnější osoby (otce). Informátorka se nachází v subjektivně vnímané, ale též kolektivně uznávané a sociálně reprodukované nižší pozici, a to jak v konkrétním postavení jakožto dcery, tak v obecném postavení ženy. Na tento rozdíl navazuje výkon moci otce, jehož cílem je zachování tradice (společenského stereotypu) a své autority. Jakožto prostředek k uplatnění své moci užívá otec psychického násilí s hrozbou násilí fyzického. K této situaci došlo v době poválečné, kdy rodina Rusínů s informátorkou reemigrovala z Tarna Mare v Rumunsku do západočeského pohraničí a usadila se v obci Lesná. Šňatek informátorky byl domluvený před dovršením jejích 18 narozenin.

„Nesměli jsme mluvit o nikom zle, báli jsme se o někom něco říct, přestože se k nám nechoval dobře, protože za to nás mohli klidně hned zavřít. Šli bysme do vězení. O nikom jsme nesměli mluvit, nedej bože by to někdo slyšel a nahlásil. To by byl s námi konec.“ (paní H. z Třemešné, 79 let, pův. česká Němka ze Souměře/Zummern na Tachovsku)

Druhou citaci paní H. z Třemešné je možné interpretovat v kontextu moci zjevné institucionální. Paní H. z Třemešné vyjadřuje obavu vyplývající z institucionálního postihu ze strany tehdejších kompetentních úřadů a současně ze společnosti, která ji a její rodinu obklopovala, a měla v dané době mocensky vlivnější postavení. Paní H. z Třemešné se svou matkou, bratrem a prarodiči byli zahrnuti do posledního transportu odvázejícího „sudetské“ Němce za hranice, který nebyl uskutečněn¹⁴ a oni jakožto odborníci v zemědělství

¹² V celém projektu jsou z 33 informátorů pouze 4 muži.

¹³ Věk, kde žijí a odkud pocházejí.

¹⁴ V listině nazvané „Seznam osob německé národnosti v obci Souměři podléhajících odsunu“ z roku 1947 je uvedeno jméno paní H. i jména dalších členů její

zůstali v Čechách. Rozdíl i účinek zde nabývají podoby kulturní, resp. etnické a jazykové. Moc zde na jednání postižených působí prostřednictvím státem zřízených úřadů a vytvořených nařízení, jejichž cílem je dodržování těchto uznaných pravidel a současně sociální kontrola nad osobami, které jsou v kulturně i institucionálně znevýhodněném postavení.

„*No a potom tam chtěli dát v tý Souměři JZD a můj děda za boha nechtěl jít do JZD, a šel na ten Orlov se zeptat, protože tam byli samí Němci, jestli by tam nebylo místo. No tam byl jeden barák a byly tam 4 cimry, a tak oni ti jedni měli jednu holku, dceru, a tak ti byli v těch dvou místnostech, no a my jsme dostali 3 místnosti. Byli jsme tam jako jedna rodina.*“ (paní H. z Třemešné, 79 let, pův. česká Němka ze Souměře/Zummern na Tachovsku)

V citaci lze rozlišit nezjevný projev moci nesoucí sociální aspekt. Paní H. z Třemešné zde nepřímou uvádí svou inklinaci k tehdy marginalizované skupině osob v již českém prostředí, s níž se sama ztotožňuje. Moc vycházející z těchto intencí předjímá nerovné rozlišování mezi „my“ a „oni“. Rozdíl kulturní, resp. etnický je, ač nepřímou vyjádřený, zcela zřejmý. Cílem tohoto mocenského vztahu je potvrzování pocitu sociální koheze s jednou skupinou, zde též jazykově diferencovanou, a vymezení se vůči skupině vládnoucí, většinové. Tento postoj můžeme chápat jako vycházející z ustanovované představy o společnosti a jejího stratifikovaného uspořádání.

„*Takovej padesátej osmej rok, to tady nějaký byli, ono potom v šedesátým třetím roce sem přišli horníci z Horního Slavkova. Ale ti se vám strašně rychle tady zabydleli, dostali taky byt, jako každej jinej pracovali. Ne žádný, že by se ulejšvali. Zkrátka zapadli do tý komunity těch horníků velice dobře, velice dobře bydleli, pěkně se oblékali, jako normální lidi.*“ (pan J. z Tachova, 70 let, pův. z Tachova)

Obdobně jako u citace paní H. z Třemešné se ve vyprávění pana J. z Tachova odrazí nepřímou vyjádřený kulturně-sociální postoj vůči osobám, jež nesly etiketu etnických

Romů (v rozhovoru Cikánů). Opět se tedy jedná o nezjevný projev moci mající základ v nerovném přístupu k sobě jakožto součásti určité skupiny vůči skupině jiné. Vychází ze stereotypního podceňování marginalizované skupiny, která je typizována na základě kolektivní shody o její příslušnosti. Mocenský vztah je evidentní právě ve tvrzení pamětníka, který přichází skupinu Romů v roce 1963 zhodnotil jako „normální lidi“ z důvodu, že pracovali jako jiní lidé. Cílem je potvrzování této sociální odlišnosti.

„*Blízko u hranic, kde jsem pásala ten dobytek, tak jsem měla udělanou lanku a on tam chodil. Protože jsem uměla německy, a ještě trochu umím, tak jsme mluvili vždycky takhle. Ale jednou za mnou přišli vojáci a ptali se: ‚Vy jste mluvila s Němcema?‘ Já říkám: ‚No a co, co na tom?‘ Říkám: ‚To byla špinavá politika mezi nima, že bojovali, ne?‘ No oni se na mě tak podívali, a pak to žalovali našemu ředitelovi ze Státních statků. A ten říká: ‚Paní... vy jste mluvila s Němcem?‘ Já říkám: ‚No a co na tom? On tady chodí k rybníkům, já tady dělám lanko a budu zticha nebo co?!‘ Říkal: ‚Vy jste nebezpečná.‘“ (paní A. z Lesné, 93 let, pův. z Rumunska)*

Na citaci, budeme-li na ni nahlížet tak, že se popsaná situace skutečně takto či v obdobném duchu udála, je možné pohlížet jako na nezjevný projev moci institucionální ze strany stranických orgánů a politické ze strany vládnoucího režimu, který ve svém ideologickém základu považoval občany Spolkové republiky Německo za nepřátele socialistických zemí. Nebyl nalezen relevantní pramen potvrzující tento příběh informátorky, o níž mělo být ze strany ředitele Státních statků tvrzeno, že je „nebezpečná“. Zde vyjádřená snaha státem pověřených osob o kontrolu občanů nad dodržováním „socialistických zásad“ vychází z obavy z narušení prosazovaných společenských hodnot. Nad vyprávěnou reakcí informátorky je možné se zamyslet hned několika způsoby. Informátorka si svou pozici ve stávajícím systému neuvědomovala nebo ji nerespektovala. Další možností je, že až uvědoměným pohledem dnešní doby si je informátorka vědoma významné „hrdinské“ role retrospektivně popisované události a zviditelňuje svůj vzdor vůči režimu, jenž ji již nemůže ohrozit.

rodiny s poznámkou, že všichni jsou zaměstnání v zemědělství (SOka Tachov, ONV TC, svazek VIII/8, Seznamy Němců podléhajících odsunu, seznamy Němců, kteří již mají příbuzné v us. zóně, seznam smíšených manželství a jiné seznamy).

DISKUSE A ZÁVĚR

Výsledkem vztahu mezi textem a jeho interpretem je porozumění, které je vysoce subjektivní a kontextuální. Stejný empirický materiál může mít tedy mnoho interpretací (Schnegg 2015). Jak bylo v úvodu zmíněno, cílem tohoto textu bylo na příkladech uvedených citací ukázat, jak lze prakticky použít a rozvinout Foucaultův teoretický koncept analýzy mocenských vztahů. K naplnění tohoto záměru byla vytvořena dvě hlavní témata – zjevné a nezjevné projevy moci a jejich společné kategorie – genderová, institucionální, kulturní, politická, rodinná, sociální. K demonstrování tohoto cíle byly autorkou vybrány úryvky z narácí čtyř zvolených informátorů, u nichž jsou identifikovány a interpretovány významné charakteristiky veřejných i soukromých mocenských vlivů uchovaných v paměti těchto lidí, porozumění významům, mínění odehrávajícím se ve specifickém kulturním prostředí dnešního Tachovska, ve specifických vzpomínkách pamětníků a též ve specifickém historickém kontextu, který byl specifickým způsobem z úhlu jejich současného pohledu vyprávěn těmi, co tuto specifickou každodennost kdysi určitým způsobem prožívali. Úkolem není odkrýt skutečnou podobu konkrétní události, tedy zjistit, jak se určitá událost odehrála, jak byla tehdy prožívána. Její reflexe odhalovaná v postupném vyprávění často vypoví mnohem víc o rozporech, důsledcích rozhodnutí, manipulačních projevech moci. V článku je zacíleno na zachycení úhlu pohledu, vcítění se do situací, na snahu pochopit a adekvátně za pomoci Foucaultových analytických bodů interpretovat mocenské vztahy, které se ve vzpomínkách informátorů zračí vědomě a nevědomě, neboť právě tyto projevy se nachází ve středu zájmu této práce.

Moc jakožto pojem byla odbornou veřejností zpracována již z mnoha úhlů. Jedná se o nejprobíranější a nejvíce společensky skloňovaný termín. Oblast paměti ve spojitosti s mocí a jejím vlivem na každodennost člověka je v etnografii zatím pouze okrajově probádaným tématem. Jedinec nacházející se ve spletnosti mocenských vlivů sám mocensky působí a vytváří účelové strategie, a to vědomě i nevědomě. Východiskem pro vytvoření

tohoto textu je přesvědčení o významné roli mocenského působení v procesu předpokládajícím lidské úsilí prosadit a aplikovat určitou formu nadvlády jednoho člověka nad druhým (Weber 1997) v běžných mezilidských vztazích a každodenní interakci za účelem získání vlivu a kontroly nad čímkoliv, co má pro jedince aktuální hodnotu.¹⁵ Zmiňovaný vliv je opět nezjevným mocenským ukazatelem, tzv. tichou nonverbální formou moci (Eriksen 2008, 197). Působení různých mocenských vlivů každodenně formuje život každého člověka, podílí se na jeho rozhodování, vytváření názorů, postojů, přístupů k vlastnímu životu i životů druhých, na jeho nahlížení na užší i širší okolí, instituce a politiku národního, nadnárodního, mezinárodní charakteru, formuje a dále reprodukuje vztahy k sobě, k druhým, ke světu. Člověk se podílí na kulturním dědictví právě tím, že jej v určitém stavu předává dalším generacím.

Zjevné a nezjevné projevy moci, o jejichž odhalení v paměti zasazené do území Tachovska zde šlo, předpokládají mocenský vztah, který vzniká a probíhá v interakci. Mocenský vztah předpokládá svou nadstavbu v podobě vztahu sociálního (Weber 2009, 156–157). Sociální vztah dle Maxe Webera „označuje chování více lidí, jež je co do svého smyslu zaměřeno vzájemně, a tím orientováno“ (ibid., 156). Jedná se o vztah minimálně dvoustranného jednání, které má různý obsah, jehož smysl se může měnit a může mít charakter přechodný nebo též trvalý (ibid., 157). Sociální vztah tedy předpokládá vzájemně zaměřené jednání. Naše jednání je tedy sociální, je-li orientováno na smysl. Bez něj přestává existovat. Smyslem mocenského jednání ve společnosti je, již dle Webera, prosadit vlastní vůli i proti vůli druhých.¹⁶ Toto jednání přirozené každému jednotlivci je zdrojem konfliktu, který je určitým způsobem regulován ze strany různých institucí a mechanismů (Sokol 2015, 25–26, 40, 66). Maxem Weberem je inspirován Michel Foucault ve svém pojetí mocenských vztahů. Z Weberova racionálně rozhodujícího se

¹⁵ Inspirace v neoprocusální teorii.

¹⁶ Kupříkladu neoprocusální paradigma taktéž vychází z předpokladu, že jedinec se snaží prosadit vlastní vůli i proti vůli druhých, přičemž si všímá strategií, které jedinec (většinou politicky angažovaný) vytváří za účelem naplnění vlastních zájmů.

jedince, který jedná s cílem prosadit svou vůli, Foucault formuje subjekt žijící ve spletnosti mocenských vztahů, jež ho formují, a který mocenský vzorec dále reprodukuje do všech oblastí života. Moc je v podstatě bezmezná, omezená je pouze svou pluralitou (Arendtová 2007, 262). Mocenské působení probíhá na úrovni veřejné i soukromé. Toto dichotomické rozlišení v našem bádání nenachází uplatnění. Kategorie zde vytvořené spadají do obou těchto prostor, ačkoliv interpretované institucionální, kulturní, politické a sociální projevy moci jsou prezentovány spíše jako projevy moci ve veřejném prostoru a rodinné a genderové nacházíme spíše ve skryté sféře soukromé. Soukromí je však ovlivňováno i veřejně sdílenými kulturními vzorci, jež v souvislosti právě se sociální rolí mužů a žen a projevem symbolické moci a násilí rozvíjí Pierre Bourdieu ve své knize *Nadvláda mužů* (2000). Tyto kategorie jsou zastřešeny hlavními tématy této práce, a to zjevnými a nezjevnými projevy moci. Zjevné projevy, jak již byl řečeno, jsou projevy informátory spíše uvědomované, nezjevné projevy moci spíše neuvědomované, ovlivňující jednání i vzpomínání informátora, avšak aniž by je sám jako působení moci reflektoval.

Jak bylo demonstrováno výše, zjevné i nezjevné projevy moci společně vedou k ukotvení člověka v mocenských vztazích, které jsou neoddelitelně spojené s věděním přenášeným různými prostředky (socializací, vzdělávacími institucemi apod.), a tím pádem i dále reprodukován v jednání s druhými. Způsoby ukotvení v mocenských vztazích mohou být různé, přičemž všechny působí na člověka, na jeho rozhodování v rozličných životních situacích, kdy jej přetváří, dovolují mu myslet/představovat si, jednat v intencích určitého, řekněme, diskurzu. Důsledek působení moci tedy je, že člověk myslí a jedná v určitých mantinelech a stává se tak nedílnou součástí mocenských vztahů.

PODĚKOVÁNÍ A ZDROJE PODPORY

Tento text vznikl v rámci projektu Studentské grantové soutěže 2018 nazvaném „Každodennost a moc v paměti obyvatel Tachovska“, SGS-2018-030.

POUŽITÉ ZDROJE

- Arendtová, Hannah. 2007. *Vita aktiva neboli O činném životě*. Praha: OIKOYMENH.
- Bailey, G. F. 2001. *Stratagems and Spoils: A Social Anthropology of Politics*. Westview Press.
- Bernard, H. Russell. 2006. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Oxford: AltaMira Press.
- Bernard, H. Russell, a W. Gery Ryan. 2010. *Analyzing Qualitative Data: Systematic Approaches*. Los Angeles: SAGE.
- Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, Pierre. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Burzová Luptáková, Petra, Ilona Dvořáková, Ondřej Hejnal, Michal Růžička a Laco Toušek. 2013. „Dělnická kolonie Karlov: Místo, paměť a identita.“ *Český lid* 100 (3): 259-279.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2008. *Sociální a kulturní antropologie: Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál.
- Erll, Arstrid, a Ansgar Nünning. 2008. *Media and Cultural Memory / Medien und kulturelle Erinnerung. Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Fatková, Gabriela, Andrea Königsmarková a Tereza Šlehoferová. 2018. *Tachovská kuchařka receptů, příběhů a vzpomínek / Tachauer Kochbuch der Rezepte, Geschichten und Erinnerungen*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Foucault, Michel. 1996. *Myšlení vnějšku*. Praha: Hermann & synové.
- Hájek, Martin. 2014. *Čtenář a stroj: Vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: SLON.
- Halbwachs, Maurice. 2009. *Kolektivní paměť*. Praha: SLON.
- Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hessenberger, Edith. 2013. *Erzählen vom Leben im 20. Jahrhundert. Erinnerungspraxis und Erzähltraditionen in lebensgeschichtlichen Interviews am Beispiel der Region Montafon/Vorarlberg*. Innsbruck – Wien – Bozen: StudienVerlag.
- Kapusta, Jan. 2011. „Vtělení paměti a minulosti do svatojakubské cesty a společensko-vědního diskursu.“ *Historická sociologie* 2011/2: 75-94.
- Kolektiv Autorů. 1990. *Západočeská vlastivěda. Národopis*. Plzeň.
- Kolektiv Autorů FF ZČU. 2014. *Tachovsko: Krajina v paměti / paměť v krajině*. Katalog k výstavě. Plzeň: Katedra antropologie, Západočeská univerzita v Plzni.
- Kurtz, V. Donald. 2001. *Political Anthropology: Paradigms and Power*. Westview Press.

- Lozoviuk, Petr. 2005. *Evropská etnologie ve středo-evropské perspektivě*. Pardubice: Fakulta humanitních studií, Univerzita Pardubice.
- Mead, H. George. 1936. *Movements of Thought in the Nineteenth Century*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mlynář, Jakub. 2014. „Vztah paměti a identity v soudobé sociologii.“ In *Kolektivní paměť: K teoretickým otázkám*, eds. Nicolas Maslowski, Jiří Šubrt a kol., 257–276.
- Mücke, Pavel, a Miroslav Vaněk. 2015. *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Praha: Karolinum.
- Schnegg, Michael. 2015. „Epistemology: The Nature and Validation of Knowledge.“ In *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*, ed. R. H. Bernard a C. C. Gravlee, 21–53. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Sokol, Jan. 2015. *Moc, peníze a právo: Esej o společnosti a jejích institucích*. Praha: Vyšehrad.
- Staněk, Tomáš. 1991. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha: Academia.
- Šubrt, Jiří. 2012. „Čas a narace: Zamyšlení nad některými aspekty problému.“ In *Narace a (živá) realita*, eds. Jan Horský a Jurař Šuch, 29–52. Praha: Togga.
- Taleb, Nassim Nicholas. 2007. *Černá labuť: Následky vysoce nepravděpodobných událostí*. Praha: Paseka.
- Toušek, Laco. 2012. „Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie.“ In *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*, eds. Tomáš Hirt a kol., 25–106. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Valášková, Naďa, a Zdeněk Uherek. 2006. „Novoosídlenecké pohraničí.“ In *Kultura – společnost – tradice II.*, ed. Z. Uherek, 53–109. Praha.
- Von Arburg, Adrian, a Tomáš Staněk. 2011. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Duben–srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*. Středokluky: Zdeněk Susa.
- Weber, Max. 1997. *Autorita, etika a společnost: Pohled sociologa do dějin*. Praha: Mladá fronta.
- Weber, Max. 2009. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH.
- Rozhovor Martyiny Palečkové Tauberové s paní M. z Lesné (1930), dne 19. 9. 2018 v Lesné. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu autorky.
- Rozhovor Martyiny Palečkové Tauberové s paní H. z Třemešné (1938), dne 17. 8. 2017 v Třemešné. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu autorky.
- Rozhovor Martyiny Palečkové Tauberové s panem J. z Tachova (1948), dne 11. 7. 2018 v Tachově. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu autorky.

ARCHIVNÍ PRAMENY

Státní okresní archiv Tachov, Městský národní výbor Tachov, Pamětní kniha města 1. díl.

Státní okresní archiv Tachov, Okresní národní výbor Tachov, svazek VIII/8, Seznamy Němců podléhajících odsunu, seznamy Němců, kteří již mají příbuzné v us. zóně, seznam smíšených manželství a jiné seznamy.

ROZHOVORY

Rozhovor Martyiny Palečkové Tauberové s paní A. z Lesné (1925), dne 19. 9. 2018 v Lesné. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu autorky.